

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:09.03.2021 ✓Accepted/Kabul:06.05.2021

DOI:10.30794/pausbed.893680

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özdöl Kutlu, S. ve Türksoy, S. S. (2021). "Kültür Turizminde Tarih Öncesi Arkeolojik Yerleşmeler ve Göbeklitepe Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47, Denizli, ss. 303-315.

KÜLTÜR TURİZMİNDE TARİH ÖNCESİ ARKEOLOJİK YERLEŞMELER VE GÖBEKLİTEPE ÖRNEĞİ*

Serap Özdöl KUTLU**, Selcen Seda TÜRKSOY***

Öz

Kültür turizminin bileşenlerinden birini oluşturan tarih öncesi yerleşimler bakımından ülkemiz büyük potansiyele sahip olsa da bu alanlara yönelik ziyaretçi sayısı düşük kalmaktadır. Ayakta duran çarpıcı eserleriyle görsel çekiciliğe sahip Efes, Ayasofya, Kapadokya, Mevlana Müzesi, gibi yakın dönem yerleşmeleri, Göbeklitepe, Çatalhöyük, Troya, Alacahöyük, Körtik Tepe, Arslantepe gibi tarih öncesi yerleşmelere göre daha fazla ziyaretçi çekmektedir. Oysa yakın döneme ilişkin bu yerleşmeler genellikle Roma Dönemine tarihlenmekte ve benzerleri Akdeniz çanağında yer alan bir çok ülkede ziyaret edilebilmektedir. Bu noktada zengin kanıt ve kalıntılarıyla tarih öncesi yerleşmeler ülkemize rekabet avantajı sağlayabilecek önemli bir potansiyeli oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda UNESCO Dünya Miras listesine girmesiyle tarih öncesi yerleşmelerin popülaritesinin arttığı görülmektedir. Bu noktada çalışma, ortaya çıkan popülarite ile sanal ve yazılı medyada yer alan farklı görüşleri Göbeklitepe örneği üzerinden ele almakta, konuya ilişkin turizm paydaşlarına düşen sorumlulukları öznel bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Prehistorya, Tarih öncesi, Arkeoloji, Kültür turizmi, Göbeklitepe.*

PRE-HISTORICAL ARCHEOLOGICAL SETTLEMENTS IN CULTURAL TOURISM: GÖBEKLİTEPE CASE

Abstract

Turkey has great potential in terms of prehistoric settlements that constitute one of the components of cultural tourism. The number of visitors to these areas remains still low. The settlements of Roman time period such as Ephesus, Hagia Sophia, Cappadocia, Mevlana Museum, which have visual appeal with their striking standing works, attract more visitors than pre-historic settlements such as Göbeklitepe, Çatalhöyük, Troy, Alacahöyük, Körtik Hill, Arslantepe. However, these settlements belonging to the recent period are generally dated to the Roman Period and similar ones can be visited in many countries in the Mediterranean basin. At this point, pre-historic settlements with rich evidence and remains constitute an important potential that can provide competitive advantage to our country. Especially in recent years, it is seen that the popularity of prehistoric settlements has increased with the UNESCO World Heritage list. At this point, the study deals with the emerging popularity and different opinions in the virtual and print media through the case of Göbeklitepe. In addition, it evaluates the responsibilities of tourism stakeholders on the subject from a subjective perspective.

Keywords: *Cultural tourism, Prehistory, Pre-Historical, Archaeology, Göbeklitepe.*

*Çalışmanın yazarlar tarafından III. Ulusal Turist Rehberliği Kongresi'nde (05-06 Kasım 2020): "Arkeo-Turizm Kapsamında Tarihöncesi Arkeolojisi Turizmi: Göbeklitepe Örneği" ismiyle özet bildiri olarak sunulmuştur.

**Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, İZMİR.
e-posta:serap.ozdol.kutlu@ege.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0002-2414-344X>)

*** Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Çeşme Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, İZMİR.
e-posta:selcen.seda.turksøy@ege.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0003-1842-0858>)

1. GİRİŞ

Kültür turizmini anlamak, ölçmek veya tanımlamak için farklı tanımlar geliştirilmiştir (Richards, 2003). Dünya Turizm Örgütü “Kültür Turizmi”ni; bir turizm merkezindeki somut ve somut olmayan kültürel miras unsurlarının ziyaretçiler tarafından öğrenme ve keşfetme amacıyla deneyimlendiği bir turizm faaliyeti olarak tanımlamakta ve Dünya genelinde yapılan uluslararası seyahatlerin % 39’unun kültür turizmi kapsamında gerçekleştiğini belirtmektedir (UNWTO, 2018). Kültür kimi zaman ana motivasyon kaynağı olarak değişik kültürleri, eski kültür kalıntılarını gezme görme isteği yaratırken bazen de seyahat için ikincil bir motivasyon olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalarda bir başka ülkeyi ziyaret eden turistlerin birincil ve ikincil seyahat motivasyonları birlikte incelendiğinde toplam seyahatlerin yaklaşık % 47’sinin kültürel motivasyonla gerçekleştiği anlaşılmaktadır (UNWTO, 2018). Turizm ve kültür birbirlerine ayrılmaz biçimde bağlı olup, kültür turizmi küresel turizm hareketlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Smith ve Richards, 2013). Richards (2000) 1970 ve 1980’lerde kültür ve miras turizminin “yeniden keşfedilmesinden” bu yana yeni popülerleştirilmiş kültürel ve miras cazibe merkezlerinin açılmasıyla kültür turizm pazarının büyüdüğünü ve bu gelişme eğiliminin gelecekte de devam edeceğini belirtmiştir.

Kültür turizminin seyahate katılmada ana motivasyon unsurundan öte ikincil bir motivasyon kaynağı olduğu ifade edilebilir. Yapılan bir çalışmada kültür turizminin, kitle turizminin yoğun gerçekleştirildiği turizm bölgelerine bağımlı ve daha çok bu seyahat motifinin tamamlayıcısı olarak görüldüğü belirlenmiştir (Alaeddinoğlu ve Yıldız, 2007). Yine Richards (2018) kültür turizm pazarındaki büyümenin, kültürel ilginin artmasından ziyade gelişen turizm hareketleri tarafından yönlendirildiğini, kültür turizminin eğitilmiş ve yüksek gelirli ziyaretçilerden oluşan niş bir pazardan çok kitlesel pazara doğru değiştirdiğini vurgulamıştır. Nitekim 2019 yılında yabancı turistlerin yarısından fazlası (%57) gezi, eğlence, sportif ve kültürel faaliyetlere katılmak amacıyla ülkemizi ziyaret etmiştir. Yabancı ziyaretçilerin geldiği dönem ve geliş amaçları beraber incelendiğinde, yılın üçüncü çeyreğinin seyahatlerin yapıldığı en yoğun dönem olması öncelikli olarak deniz-kum-güneş odaklı bir turizm talebinin varlığını göstermektedir (TURSAB, 2019). Bu turizm türünün mevsimsellik göstermesi, gelen turistlerin fiyata karşı duyarlı olması, Akdeniz çanağında yer alan rakibimiz durumunda olan ülkelerin benzer turistik ürünler sunması ve global ölçekli tur operatörlerinin talebi yönlendirebilme gücünün talepte dalgalanmalara yol açması gibi olumsuz faktörler ülkemiz turizm sektörünün istenilen düzeye gelmesi önünde önemli bir handikapı oluşturmaktadır (Kızıllırmak ve Kurtuldu, 2005).

Bu noktada kültürel varlıkların sorumlu kullanımına olanak veren, yeni istihdam olanakları yaratan, yerleşik halk için gelir sağlayan kültür turizmi, yerel ve ulusal ekonomik büyüme için önemli bir fırsattır (UNWTO, 2016). Müzeler, arkeolojik alanlar, tarihi şehirler ve gastronomi gibi eşsiz bir kültürel mirasa sahip olan ülkemiz bu fırsattan daha yüksek oranda pay almayı fazlasıyla hak etmektedir. Ne yazık ki kültür turizmi kapsamında ülkemizde ziyaret edilen ören yerleri ve müzeler belirli dönemlere ilişkin yerleşmelerde yoğunlaşmaktadır. Sahip olduğumuz kültürel özelliklerimizle uyumlu politikaların benimsenmesinin seyahat ve turizmde rekabet edilebilirliği geliştirmeye yardımcı olduğu (Kumar ve Dhir, 2020) düşünüldüğünde, özellikle de ülkemizin sahip olduğu tarih öncesi ya da prehistorik arkeolojik yerleşmeler ürün farklılaştırması açısından oldukça önemlidir. Günümüzde çoğu gelişmekte olan ve gelişmiş ülkede arkeoloji, turizm endüstrisinin önemli bir bileşeni olup, toplum için önemli etkileri bulunmaktadır. Aynı zamanda arkeo-turizm bir bölgenin tarihinin kültürel zenginliğini ortaya koyma ve yerel halkına finansal kazanç getirme potansiyeline de sahiptir (Pacifico ve Vogel, 2012).

Tarih öncesi ya da prehistorya arkeolojisi insanoğlunun yazı öncesi dönemlerini incelemektedir. İnsanlık tarihinin tümü 24 saat olarak farz edildiğinde yaklaşık beş bin yıllık geçmişle yazının son saliselerde keşfedildiği öne sürülebilir. Yazı öncesi bu dönem insanoğlunun yeryüzündeki 2.5 / 3 milyon yıllık macerasının neredeyse % 99,99’unu kapsarken, insanlık tarihinin bu uzun sürecinin “kültür turizmi” ve “arkeo-turizm” içindeki yeri ve önemi ise ülkemiz açısından hâlâ tam olarak anlaşılmamıştır.. Günümüzde ülkemizde tarih öncesi arkeolojik yerleşmeler büyük oranda, görsel çekiciliğe ve ayakta duran çarpıcı eserlere sahip yakın dönem ören yerlerine göre çok daha az tanınmakta ve ziyaret edilmekte ve / ya da bir kez ziyaret edildikten sonra “hayal kırıklığı” içinde çoğunlukla bir daha gitme isteği uyandırmamaktadır. Bu kapsamda Anadolu’daki tarih öncesi ören yerlerinden Göbeklitepe, Çatalhöyük, Troya, Alacahöyük, Körtik Tepe, Domuztepe, Arslantepe gibi bilim dünyasında son derece iyi tanınan höyüklerin, Efes, Antakya, Ayasofya, Kapadokya, Mevlana Müzesi gibi ören yeri ve müzelerin yanında tanınırlığı

ve pazar payı çok daha düşüktür. 2019 yılı istatistiklerine göre ülkemizde en çok ziyaret edilen müze ve ören yerleri incelendiğinde, ziyaretlerin daha çok yakın döneme ilişkin merkezlere yapıldığı görülmektedir (Tablo 1).

Bu durum, genelde bölgeye yönelik talebin büyük bölümünün yakın döneme ait kültür eserlerine dönük olduğu ve özellikle Roma dönemi eserlerinin büyük pay sahibi olduğunu ortaya koyan Gülcan (2010) tarafından yapılan çalışmayı desteklemektedir. Oysa bu döneme ilişkin kültürel miras öğeleri, Roma İmparatorluğu zamanında geniş bir coğrafyaya yayılmış olması nedeni ile Türkiye sınırları dışında tüm Akdeniz çanağında bulunmakta ve bu anlamda ülkemizin uluslararası turizm pazarındaki rekabet üstünlüğünü azaltabilmektedir (Gülcan, 2010). Ülkemiz tarih öncesi ya da Prehistorya arkeolojisi açısından son derece zengin ve “eşsiz” kalıntılara sahiptir. Bu noktada ülkemizin tarih öncesi döneme ilişkin potansiyeli ile uluslararası rekabet gücünü yükseltmesi mümkündür.

Tablo 1: 2019 Yılında Ülkemizde En Çok Ziyaret Edilen 10 Örenyeri

Örenyeri	Ziyaretçi Sayısı
Denizli Pamukkale (Hierapolis)	2.557.868
İzmir Efes	1.855.694
Nevşehir Göreme	1.403.444
Nevşehir Kaymaklı Yeraltı Şehri	632.970
Çanakkale Troia	583.491
Aksaray İhlara Vadisi	566.917
Nevşehir Derinkuyu Yeraltı Şehri	456.369
Şanlıurfa Göbeklitepe	400.195
Antalya Aspendos	320.856
Nevşehir Zelve	279.296
Antalya Myra	274.605

Kaynak: Dösim Muze İstatistikleri (2019)

Diğer taraftan Tablo 1’de yer alan tarih öncesi merkezlerden Troya ve Göbeklitepe’nin toplam ziyaretçi sayıları dahi tek başına Hierapolis veya Efes antik kentlerinin aldığı rakamlara ulaşamamıştır. Hatta yakın zamana kadar (Unesco Dünya mirası listesine girmesi ve Turizm Bakanlığının çalışmalarından önce) Göbeklitepe ören yerinin yıllık ziyaretçi sayısı, bu merkezlerin belki de aylık aldığı ziyaretçi sayısına ancak denk düşmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: Göbeklitepe Ziyaretçi Sayısı (2016-2019)

	2016	2017	2018	2019
Ziyaretçi Sayısı	20.831	-	70.420	400.195

Kaynak: Dösim Muze İstatistikleri (2016-2019)

Tabloda Göbeklitepe’nin Unesco Dünya Mirası Listesine girmesinin ziyaretçi sayısında olağanüstü bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Artıştaki bu sürdürülebilirliği sağlamak çok paydaşlı etkin plan ve politikalarla desteklenmelidir. Nitekim Çatalhöyük ören yerinde de UNESCO Dünya Miras Listesine girdiği 2012 yılını takiben bir kaç yıl için ziyaretçi sayıları artmış, 2017 yılında ise tekrar 2012 seviyesinin altına düşmüştür (Tuncer ve Bulut, 2019). Bu bağlamda çalışmada öncelikle kültür turizmi ve arkeo-turizm ile ilgili teorik ve sayısal bir alt yapı incelemesine yer verilmiş, söz konusu erken ve geç yerleşmelerin kültür turizmindeki pazar payı ortaya konulmuştur. Ayrıca Göbeklitepe örneği üzerinden tarihcileri yerleşmeler için; “Tarihin sıfır noktası” gibi sloganlar neyi ifade etmektedir? Göbeklitepe nedir, ne değildir? Ziyaret edecekler için Göbeklitepe gibi kültürel merkezlerin tanıtım faaliyetleri hangi bilimsel temel üzerine inşa edilmelidir? sorularıyla konuya öznel bakış açısı üzerinden dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

2. GÖBEKLİTEPE: “TARİHİN SIFIR NOKTASI”

Kültür ve Turizm Bakanlığı, müze ve örenyeri istatistiklerine göre Göbeklitepe'nin kültür turizmi açısından popülaritesi yakın zamanda artmış, yerleşme çeşitli resmi ya da özel kuruluşlar tarafından son yıllarda tanıtılmaya (dolayısıyla tanınmaya) başlanmıştır. Oysa bu ören yeri daha ilk keşfedildiği dönemden itibaren bilim dünyası tarafından bilinen ve sonuçları heyecanla beklenen bir arkeolojik merkezdi. Ünlü Prehistoryacı Mehmet Özdoğan'a göre Göbeklitepe'nin bakanlık dahil diğer kesimlerin ilgisini çekmesi 2011 yılındaki “National Geographic” belgeseli ile birdenbire gerçekleşmiştir (Arkeolojik Haber, 2020: <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-gobeklitepeyi-turkiye-de-sanliurfa-da-cok-gec-anladi-24746/>). 2018 yılında Unesco Dünya Miras Listesi'ne girdikten sonra, 2019 yılının Bakanlık tarafından “Göbeklitepe Yılı” ilan edilmesi, bu kapsamda çeşitli reklam kampanyalarının düzenlenmesi, “tarihin sıfır noktası” gibi akılda kalıcı sloganlar ortaya atılması ve hatta “Atiye” “Rafadan Tayfa” gibi popüler dizi ve çizgi filmlerde Göbeklitepe temasının işlenmesi, yerleşmenin daha da ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Bu ve benzeri kampanyalarla Göbeklitepe gibi tarih öncesi yerleşmelere gelen ziyaretçiler için “tarihin sıfır noktası”, “önce tapınak kuruldu sonra kentler” gibi sloganların neyi ifade ettiği ise yeterince tartışılmamıştır. Bu noktada somut kültürel miras olarak kabul edilen Prehistorik ören yerlerinin gelecek kuşaklara aktarımı ancak planlı ve sürdürülebilir turizmin bir parçası olarak bölgesel turizm plan ve politikalarında ele alınmasıyla mümkündür. Kültür turizminde paydaşlar arası sürekli iletişim, doğru bilgi üretme, stratejik kültür turizm politikası geliştirme, hedefe dönük kültür turizmi pazarlama etkinliği oluşturma, kültürel koruma sağlama, yeni teknolojileri etkin bir şekilde kullanma ve paydaş iş birliğini teşvik etme istenen düzeyde bir faaliyetin geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir (UNWTO, 2018). Alana yönelik ziyaretlerin sürdürülebilir ve sürekli olması noktasında Göbeklitepe gibi bir UNESCO merkezinin nasıl tanındığı ve tanıtıldığı ya da anlatıldığının iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Bu noktada bazı ülkelerin tanıtım için esprili sloganlar bulduğu görülmektedir:

Örneğin; ekonomik ve siyasal sorunlarla boğuşan Venezuela “İflas ettik herşey için pazarlık yapabilirsiniz” derken, Tayland “Bir sonraki Tsunami için hazırız” sloganıyla ön plana çıkmaktadır (Urfanatik 2019: <https://www.urfanatik.com/haber/3507807/turkiyenin-turizmdeki-esprili-slogani-gobeklitepe-oldu>).

Türkiye ise turizm tanıtımında 2019 yılının Göbeklitepe yılı ilan edilmesiyle söz konusu yerleşmeye atfen “tarihin sıfır noktası” sloganını ön plana çıkarmıştır (Kultur Portalı 2019: <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/2019-gobeklitepe-yili>; Muze 2020: <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=SGT01&DistId=SGT>).

Yukarıda verilen örnek üzerinden basit bir karşılaştırma yapıldığında, ülkemizin sloganının diğer ülkelerinkine göre daha farklı ve kompleks olduğu görülecektir. Sloganın içinde doğa ve alışveriş gibi vurgulardan ziyade “kültür, tarih, başlangıç ve eskilik” gibi anahtar kelimeler yer aldığı ve “tarihin ve insanlığın başlangıç yeri” iması var olduğu için, bu “ağır” sloganın içinin iyi doldurulması gerekmektedir. Göbeklitepe'nin uzun soluklu sponsorlarından Doğu Grubu ile Kültür ve Turizm Bakanlığının ortaklaşa hazırladığı web sayfası mimari dışındaki taşınabilir objelerin fotoğraf ve bilgilerine yer vermesi bakımından ise oldukça önemlidir (Zeropointintime 2020: <http://www.zeropointintime.com/>). Ancak sayfada mimari planlar ve tabakalanma ile ilgili eksiklikler ve bazı teknik sorunlar göze çarpmakta, bu noktada oluşturulan web sayfasıyla “tarihin sıfır noktası / zero point in time” sloganı ön plana çıkarılsa da “ağır/yoğun” sloganın içinin ve anlamının tam doldurulmadığı görülmektedir. Bu tek başına ortaya çıkarıp inceleyenlerin yani kültür tarihçilerinin değil, turizm sektörü ve ziyaret edenlerin yani tüm paydaşların üzerine düşen bir sorumluluktur. Ayrıca tanıtım, turizm ve ziyaretçi anlamında bu slogan üzerinden yürütülen pazarlama stratejilerinin başarısı iyi değerlendirilmelidir.

3. BİLİM DÜNYASINDA GÖBEKLİTEPE

3.1. Göbeklitepe Nedir?

Farklı formasyonlara sahip araştırmacılar ve turizm sektörü için Göbeklitepe'nin neyi ifade ettiğinin öncesinde, akademik boyutta bilim insanlarının Göbeklitepe gibi bir merkezi nasıl tanımladığı ya da ele aldığı incelenmelidir. Yerleşme kamuoyunda tapınaklar alanı ve bir tür kutsal alan / inanç merkezi olarak tanınmış olsa da, bilim

insanları için gündelik işlerin yapıldığı “dünyevi” bir yaşam alanı olmayıp, işlevi ve tanımlanması konusunda temkinle yaklaşılması gereken bir “kamusal alan” olarak tanımlanmaktadır..

Göbeklitepe'nin ünlü hafiri Klaus Schmidt tarafından ören yeri şöyle tanımlanmaktadır: “...Göbeklitepe avcı ve toplayıcıların kullandığı, ölümlere / atalara adanmış bir kutsal alan olup, dönemin diğer merkezlerinden Çayönü, Nevalı Çori ya da Mureybet vb. gibi bir yerleşim yeri değildi. Gündelik hayatın geçtiği, sıradan işlerin yapıldığı dünyevi işlevi olan bir yerleşme değildi. Ayin ve dini amaçlı kullanılmış olmalıydı” (Schmidt, 2005, 2007a, 2007b, 2007c). Schmidt, gerçekleştirdiği kazılar esnasında mezarlara rastlamasa da Göbeklitepe'nin kafatası / ata kültüne (skull / ancestor cult) adanmış bir yer olması gerektiğini ve kazılar ilerledikçe bununla ilgili kanıtların ortaya çıkacağını öne sürmüştü. Nitekim son yıllardaki çalışmalarda çok sayıda insan iskeleti kalıntıları ve işlemden geçirilmiş kafatasları gün yüzüne çıkarılmıştır (Gresky vd., 2017). Ancak söz konusu insan kalıntılarını inceleyen bilim insanları ve bölgede Göbeklitepe benzeri yerleşmeleri kazın arkeologlar yine Göbeklitepe'yi doğrudan atalara adanmış bir “tapınak” alanı olarak tanımlamaktan kaçınırsalar da, kafatası kültü ile ilişkilendirmişlerdir (Arkeofili 2019: <https://arkeofili.com/gobeklitepe-hakinda-bilinmeyenler-dr-lee-clare-roportaji/>)

Göbeklitepe kazısının halen proje koordinatörlüğünü yürüten Lee Clare burası için “tapınak” terimini kullanmaktan kaçınıp, “ritüelistik bir kamusal alan” tanımını kullanır, zira ona göre literatürdeki “tapınak” kavramı ve olgusu daha Kalkolitik ve Tunç Çağlara özgü, kompleks / kentli bir toplumun ürünüdür. Ayrıca T biçimli stellerin (dikilitaş / sütun) ya da çeşitli taşınabilir buluntuların üzerinde görülen zengin ve kompleks sembolizme bakılırsa, Göbeklitepe yerel kimlik ve geleneklerin de biraraya toplandığı ve sergilendiği, yani bölgede yaşayan klanların sembollerinin ifade edildiği bir yerleşme idi (Arkeofili 2019: <https://arkeofili.com/gobeklitepe-hakinda-bilinmeyenler-dr-lee-clare-roportaji/>; Tepe Telegrams 2020: <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/author/tepetelegrams/>).

Bilim insanlarına göre Göbeklitepe kültürel ve sosyal bağlamından bağımsız değerlendirilmemeli ve yakın çevresinde T biçimli stelleri olan Sefertepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi, Karahantepe ve Harbetsuvan Tepesi (Çelik, 2015, 2016) gibi başka yerleşmeler olduğu gibi Körtik Tepe (Özkaya ve Coşkun, 2011), Gusir Höyük (Karul, 2011), Boncuklu Tarla Höyük (Kodaş, 2018), Çemka Höyük (Kodaş ve Genç 2019) ve Hasankeyf Höyük (Miyake vd., 2012) gibi çağdaş, ancak T biçimli olmayan dikilitaşlarla yapılmış kamusal alanları olan başka yerleşmelerle birlikte ele alınmalıdır. Göbeklitepe söz konusu yerleşmelerden gelen grupları ve bireyleri kendine çeken sosyal ve kamusal bir toplanma alanı olmalıydı. Ancak sayıları gittikçe artan T biçimli dikilitaşların ortaya çıkarıldığı kamusal yapılara sahip Karahantepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi diğer yerleşmeler, Göbeklitepe'nin dönem kültürü içindeki yerini yeniden sorgulamayı gerektirecek görünmektedir.

Yine bölgede çok sayıda çalışma yaparak, Göbeklitepe benzeri ve çağdaş yerleşmeleri keşfeden Bahattin Çelik de, bölgede ortaya çıkarılan söz konusu yapıların “uhrevi” kamusal yapılar olduğunu ve hatta Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe ve Göbeklitepe'nin yakın çevresindeki tuzak çukurlarına bakarak söz konusu yerleşmelerin olası işlevlerinden biri olarak yaban av hayvanları için soğukhava et deposu olarak kullanılmış olabileceğini öne sürmektedir (Çelik, 2016).

Göbeklitepe'nin yanı sıra, aynı kültür bölgesinde varlığı saptanan ve bu yerleşme ile benzerlikler taşıyan yerleşmelerin ortaya çıkarıldığı coğrafi alan Mehmet Özdoğan tarafından “Göbeklitepe Kültürü Bölgesi” olarak tanımlanmış ve 2019 yılında Urfa, Harran Üniversitesi tarafından düzenlenen “Göbeklitepe ve Neolitik Çağ Yerleşmeleri Kongresi”nde arkeoloji dünyası terminolojisine dahil olmuştur (Harran Üniversitesi 2019: <http://ignsc2019.harran.edu.tr/>; Aktüel Arkeoloji 2020: <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/gobekli-tepe-yi-anlamak>; Bilim ve Ütopya 2018: <https://bilimveutopya.com.tr/gobeklitepe-kulturunun-ayricaliği>);). Bu kültür, coğrafi olarak Kuzey ve / ya da Yukarı Mezopotamya olarak adlandırılan Güney Doğu Anadolu bölgemizdeki Urfa, Adıyaman, Gaziantep, Diyarbakır, Batman, Siirt ve Mardin gibi illerimizi ve dönemselsel olarak ise MÖ yaklaşık 10 bin – 7 bin yılları arasına tarihlendirilen ve yaklaşık 3 bin yıllık bir süreci kapsayan Çanak Çömleksiz (Akeramik) Neolitik Çağ kapsamaktadır. Özdoğan, Göbeklitepe'yi içinde yaşadığı kültürel bağlamından bağımsız düşünmenin çok eksik bir bilgi yığını yaratacağını belirtmekte ve Göbeklitepe'de kamusal yapıların dışında domestik yapılar da olabileceğini öne sürmektedir. Özdoğan son yıllarda verdiği çok sayıda konferansta Göbeklitepe'deki anıtsal yuvarlak yapıları doğrudan “tapınak” olarak nitelendirmekte ve hatta Göbeklitepe'deki “din” olgusu ile ilgili belirgin

tanımlamalar ve yorumlar yapmaktadır (Tursab 2019: <https://www.youtube.com/watch?v=wz-KiOopDVU>; Bilim Akademisi 2020: <https://www.youtube.com/watch?v=N7XvL7AeYjc>; Arkeomedya 2020: <https://www.youtube.com/watch?v=Wpuo73tGoOQ>).

Daha önce belirtildiği gibi, yaklaşık 20 yıl boyunca kazılan Göbeklitepe’de tabakalanma ile ilgili ciddi problemler olduğu ve yuvarlak planlı kamusal yapıların çevresinde bazı tam olarak tanımlanmamış sivil mimari yapılar olabileceği ifade edilmektedir (Arkeofili 2019: <https://arkeofili.com/gobeklitepe-hakinda-bilinmeyenler-dre-lee-clare-roportaji/>). Diğer taraftan bu yapıların domestik yapılar olduğu anlaşılabilir, Göbeklitepe’nin yaklaşık 1200 yıllık en erken yuvarlak planlı kamusal yapılar serüveni ile ne kadar örtüştükleri de bir başka soru işaretidir. Ören yerinin tabakalanmasının aydınlanması konusunda ileride yapılacak çalışmalarda, olası “dünyevi” yapılar ile “uhrevi” yapıların zamansal olarak çakıştıkları anlaşılırsa, o zaman Göbeklitepe’nin yalnızca ritüelistik amaçlar için çevredeki nüfusu bünyesinde barındıran bir kutsal alan olduğu iddiası yeniden gözden geçirilmek zorunda kalacaktır.

Bölgede çalışan çoğu bilim insanı Göbeklitepe’ye bir “tapınaklar alanı” demekten kaçınsa da ve burası ile ilgili yerel kimlik ve geleneklerin karşılaştığı, bulunduğu, görücüye çıktığı bir kültürel ve kamusal alan tarifi yapsa da, içinde onlarca stelin yer aldığı yirmiden fazla anıtsal yapının olduğu bu alan her yere yayılmış karmaşık sembolik eserleri ve ortaya çıkarılan işlenmiş kafatasları ve insan kemikleri ile dünyevi bir boyuttan daha çok uhrevi bir boyuta yakın görünmektedir (Özdöl, 2011). Göbeklitepe’nin bölgenin genlerine işlemiş uhrevi kimliği, kazı çalışmalarının başlamasından önce bölge halkının höyüğü zaten bir “ziyaret yeri” olarak görerek bir dilek ağacı oluşturmaktan da anlaşılabilir. Günümüzde dahi tüm kutsal alanlarda aslında dünyevi boyut ile uhrevi boyut iç içe geçer ve dini bir ideoloji çevresinde insanları buluşturan bu alanlar aynı zamanda farklı coğrafyalardan gelen toplumların buluşması, tanışması, kaynaşması ve maddi/manevi alışverişin yapılmasına ev sahipliği yapmaktadırlar.

3.2. Göbeklitepe Ne Değildir?

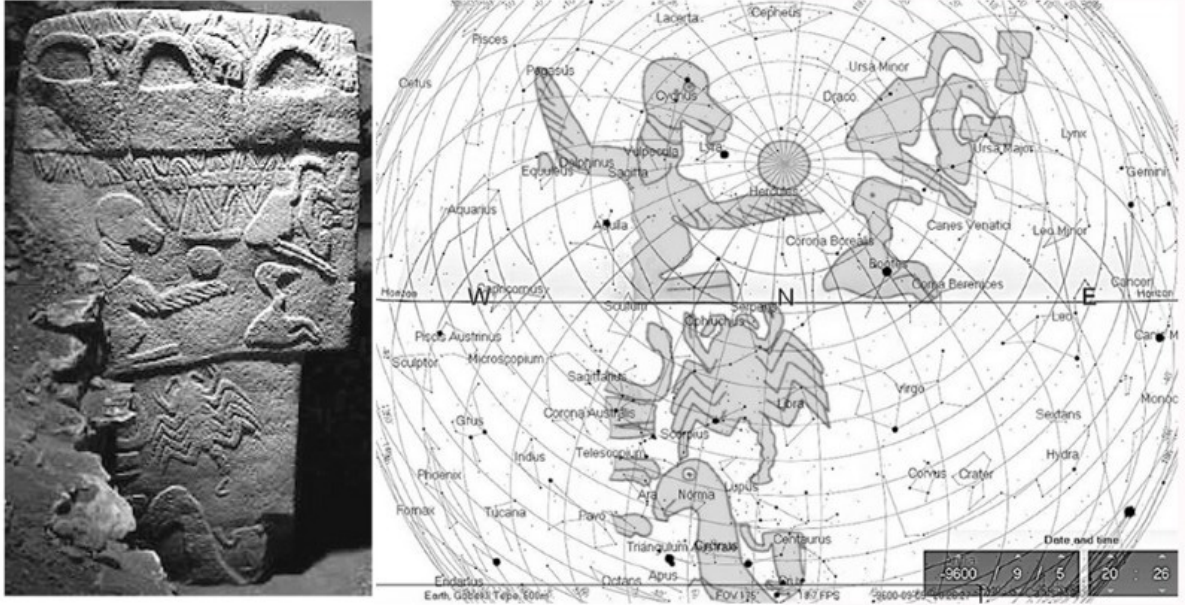
Yerel bir web sitesindeki Göbeklitepe’ye ilişkin bir pasajda şöyle denilmektedir: “...*Gelinen noktada yeni yeni yazıtların vs. ortaya çıkacağı söyleniyor... Mistik havası ve birçok sırrı içinde barındırması gizemine gizem katıyor... Piramitlerden 7000 yıl, İngiltere’deki meşhur Stonehenge’den 6000 yıl daha eski... Üstelik onlar gibi gizemli, şaşırtıcı ve gökyüzüyle bağlantılı... Bilinen insanlık tarihini alt üst eden, ders kitaplarını yeniden yazdıran Göbeklitepe’ye, ~12.000 yıl önceye gidiyoruz...*” (Yerelnet 2020: https://www.yerelnet.org.tr/tarihiyerler/gobekli-tepe/?gclid=EAlaIqobChMI6s2O4KGz6AIVz9DeCh04TgYTEAAAYASAAEgKgc_D_BwE).

Yazının MÖ 3000 li yılların başında keşfedildiği düşünülürse, yazıdan 7000 yıl daha önceye tarihlenen Göbeklitepe’de “yeni yeni yazıtlar bulundu” ifadesi kültür tarihi açısından oldukça büyük bir yanıltır. Ayrıca hem bu yazıda, hem de Atiye gibi popüler yayınlarda vurgulandığı gibi Göbeklitepe’nin gökyüzü ile bağlantısı konusunda hiç bir somut kanıt yoktur (Tepe Telegrams 2020: <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/faq/>). Mistik, gizemli, şaşırtıcı, sırlarla dolu gibi ifadelerin “Tarihin sıfır noktası” sloganının içini ne kadar doldurabildiği ve yerleşmenin kendisi ile ilgili ne kadar gerçek ve somut bir algı oluşturduğu iyi düşünülmelidir. Burada doğru olan tek bilgi; neden olduğu açıklanmasa da ders kitaplarını yeniden yazdırması ve Mısır Piramitleri ile İngiltere’nin ikonik taş anıtına göre 6-7 bin yıl daha eski olmasıdır.

Göbeklitepe ile ilgili bir başka gazete haberinde: “...*İngiltere’deki Edinburg Üniversitesi arkeologları bu yıl Göbeklitepe’de 13 bin yıl önce Dünya’ya bir kuyruklu yıldızın çarptığını ve Dünya’nın tüm dengesinin değiştiğini anlatan bir tablet bulmuştur. Sit alanında çanta taşıyan Tanrı tasvirlerinin Güney Amerika halklarından kalma eserlerdeki tasvirlerle birbirine benzediği ortaya çıkmış..*” ifadesi yer almaktadır (Milliyet Gazetesi 2020: <https://www.milliyet.com.tr/gobeklitepe-de-avustralya-aborjinleri-ne-ait-sembollere-rastlandi-molatik-9122/>).

Tablet, yazının yazıldığı bir levhadır, ancak yazı ilk kez Göbeklitepe’den yedi bin yıl sonra kullanılmıştır.. Ayrıca Göbeklitepe’de çanta taşıyan Tanrı tasviri olarak tanımlanabilecek bir konu mevcut değildir. Göbeklitepe’de bulunan bir stel üzerindeki kabartmayı (Resim 1) konu alan bu iddiada, akbabanın elindeki yuvarlağı Dünya kutbuna yerleştirip, diğer hayvan figürlerini de yıldız takımları olarak dağıtmışlardır. Ancak stel üzerindeki motifleri, koordinat sisteminde istenilen noktaya yerleştirerek Göbeklitepe’deki figürlerin astronomiyle bağlantısı olduğunu söylemek bilimsel bir yaklaşım olmayıp, arkeolojideki tüm buluntuları ve kanıtları birarada değerlendirmeyi gerektiren temel yaklaşıma ve metoda ters düşmektedir (Bilimma 2020: <https://www.>

bilimma.com/gobeklitepe-hakkinda-kisaca/). Arkeologların da belirttiği gibi Göbeklitepe bir rasathane olmayıp, arkeolojik buluntularda astronomik izlere de rastlanılmamıştır (Tepe Telegrams 2020: <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/faq/>). Diğer taraftan, yüzbinlerce yıl gökyüzünün altında yaşam savaşı veren “akıl sahibi” insan, yıldızları ya da gökyüzünü izleyip gözlemlemiş, bir takım bilgilere ulaşmış ve sembolik yorumlarda pekala bulunmuş olmalıdır. Ancak bugün için bu gözlem ya da deneyimin kanıtları Göbeklitepe’de arkeolojik olarak mevcut değildir. Üstelik akbabanın kanadı üstünde duran top şeklindeki tasvir, Yakındoğu’da geniş bir coğrafyada binlerce yıl boyunca görülen kafatası / ata kültü ile ölüm olgusu ile ilişkilendirilen akbaba bağlantısına işaret eden bir “baş” sembolüdür.

Resim 1. 43 Nolu Stel (Sol) ve Steldeki Kabartmanın Harita Üzerine Yerleştirilmesi (Sağ)

Kaynak: Bilimma 2020: <https://www.bilimma.com/gobeklitepe-hakkinda-kisaca/>

Göbeklitepe’de ortaya çıkarılan 43 No.lu stel (sol) ve bu stel üzerinde yer alan kabartmayı temel alarak akbabanın elindeki yuvarlağı Dünya kutbuna yerleştirip, diğer hayvan figürlerini de yıldız takımları olarak dağıtarak Göbeklitepe’deki figürlerin astronomiyle bağlantısı olduğunu iddia eden çalışmaya ait çizim (sağ) resmin açıklanması resmin altına yapılmıyor mu?

Göbeklitepe’de ortaya çıkan semboller Avusturalyalı yerlilerle yani Aborjinlerle (Resim 2) bağdaştıran, burayı Adem ile Havva’nın cennetten kovulduktan sonra yeryüzünde yaşadığı yer ile ilişkilendiren, görünmez güçlerin ya da uzaylıların inşa ettiğini iddia eden çoğu oldukça spekülatif yazılarla ve haberler de yine basında kendisine yer bulabilmektedir.

Resim 2. Göbeklitepe'de Çıkarılan Sembol ve Avustralyalı Aborjinlerle Kıyaslayan Haber

Kaynak: Bilimma 2020: <https://www.bilimma.com/gobeklitepe-hakkinda-kisaca>

Diğer taraftan yine Prehistorik bir merkezin tanıtımı ve pazarlanması anlamında konusunu doğrudan Göbeklitepe'den alan Atiye dizisini değerlendirmek bu noktada iyi bir örnek oluşturacaktır. Belki de daha çok yurt dışı tanıtımına ya da yurt içinde yabancı dizi merakı olan genç ve orta yaşlı bir kesime hitap eden Atiye dizisinde "tarihin sıfır noktası" imajı nerededir? Atiye dizisinde Göbeklitepe'nin kendisinden yani ortaya çıkarılmış eserlerinden ziyade, altında yani tepenin içinde hiç var olmayan bir mağaradaki dehlizler ile koridorlara dikkat çekilmekte ve ilgi bu dehlizlerdeki hayali ve astrolojik hikayelere yönlendirilmektedir. Bir başka deyişle Göbeklitepe'ye doğa üstü atıflar yapılarak, adeta yıldızlara tapılan bir yıldız gözlem evi / rasathane imajı verilmektedir. Göbeklitepe'yi derslerden tanıyan ve diziyi izleyen turizm rehberliği öğrencilerine sorulduğunda, kendilerine öğretilen bilgi ve vurgularla dizinin herhangi bir ilgisi olmadığı ve Göbeklitepe'nin yanlış bir imajla tanıtıldığını ifade eden öğrenci sayısı sınıf mevcudunun tamamına yakındır.

4. GÖBEKLİTEPE İÇİN NASIL BİR SLOGAN?

Kültür turizmi temalı "Tarihin Sıfır Noktası" sloganının içinin dolmasındaki en büyük engel kuşkusuz toplumumuzun büyük bölümünün "tarih bilinci" algısı ve sevgisi ile ilgili olumsuz tablodur. Toplumumuzdaki tarih algısı büyük oranda; tüm insanlık tarihini, kendi kimliğini ve dünyadaki varoluş problemini idrak etmek üzere incelemek yerine, çoğu zaman esrarlı kaçakçılık hikayeleri, uzaylı kökenler, yıldız falları, milliyetçilik ve din temalı ya da yani göze güzel gelen estetik (müzelik) eserleri görmek üzere odaklanmış ve inşa edilmiş bir algıdır (bknz. 1. Bölüm).

Aslında yukarıda verilen örnekler Göbeklitepe'nin bir şekilde kendinden söz ettirdiğini, birçok kesim ve kişi tarafından tanındığını göstermektedir. Göbeklitepe ile ilgili sanal medya haberlerine ve yayınlarına bakıldığında farklı formasyonlardan birçok araştırmacı, bilim insanı ve hatta astrolog, medyum ya da "seçilmiş" kişi olduğunu iddia eden "meraklı" tarafından dikkatle izlenen bir ören yeri olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunların bir yandan

bilgi kirliliğine yol açarken, diğer taraftan Göbeklitepe'yi konuşulur, merak edilir ve tartışılır kıldıkları da ortadadır. Bu örneklerin ardından Göbeklitepe gibi Prehistorik merkezlerin turizm açısından nasıl tanıtılması gerektiği öncelikle araştırılması gereken bir konuyu oluşturmaktadır. Bu durumda konuya reklamın iyisi kötüsü olmaz yaklaşımı üzerinden mi bakılacağı yoksa kültürel merkezlere gelecek ziyaretçiler açısından "bilinçli ve gerçekçi bir tanıtımla sürdürülebilirlik" hedefi üzerinden mi yaklaşılması gerektiği tartışılmalıdır.

Öteyandan ziyaretçilerin Göbeklitepe'yi nasıl algıladıkları araştırılmalıdır. Ziyaretçiler bu kadar uzak bir geçmişte dolaşmak ve bu geçmişi inşa etmek konusunda heyecan duymakta mıdır? Duydukları heyecan; burasının Adem ile Havva'nın "cennet" bahçesi, kayıp "Mu" kıtası ya da kehanet ve yıldız gözlem merkezi gibi spekülasyon, mistik ve astrolojik yaklaşımlardan mı, yoksa ayakları daha yere basan bilimsel önermelerden mi kaynaklanmaktadır? Ziyaretçiler için "tarihin sıfır noktası" vurgusu neyi ifade etmektedir? İnsanlık tarihi için büyük önem taşıyan bu dönem ve ören yeri bilimsel olmayan söylemlerin cazibesi ile değil, uygarlık tarihi bilinci ile değerlendirilmeli ve sahip olunan kültürel varlıklarla ilgili sorumluluk ve yükümlülükler göz ardı edilmemelidir. *Mistik, şaşırtıcı, gizemli, sırlarla dolu gibi tanımlamalar yapmadan ve spekülasyon bir anlam yükleyip, bunun üzerinden reklam kampanyaları yürütmeden de, burası zaten kendi gerçek kimliğinde önemli bir yer değil midir? İnsanın kendi kimlik kaygıları, kültürel ve bilişsel gelişimi ve kutsalla olan ilişkisindeki önemli bir dönüm noktasını ve şimdiye kadar bilinenden farklı büyük bir resmi göstermiyor mu?* gibi sorulara verilecek ayrıntılı cevaplar ve bu konuda ortaya konulacak bilimsel ve felsefi yaklaşımlar ile "tarihin sıfır noktası" gibi ağır bir sloganın hakkını vermek mümkün olabilecektir şeklindeki yanıtlar, bilimsel yaklaşım ve felsefe ile gerçekten de "tarihin sıfır noktası" gibi ağır bir sloganın hakkını verilebilir. Nihayetinde, Göbeklitepe'yi "uzaylılar" yapmasa da, burası "cennetin kapısı" olmasa da ya da steller üzerinde bir "kuyruklu yıldız çarpması" betimlenmese de Göbeklitepe çok önemli sembol bir ören yeridir.

5. İNSANOĞLUNUN BİLİŞSEL VE RUHSAL GELİŞİMİ AÇISINDAN GÖBEKLİTEPE

Tarih öncesi (Prehistorik) toplumların dünyasında insanın doğumdan ölüme tüm dünyası kutsallıkla çevrelenmiştir ve kutsallık tüm eşyalara ve eylemlere yayılmıştır. Kutsal olan (sacred) ile kutsal dışı (profane) ayrımı oldukça belirsizdir ve bir yapı, nesne ya da eylemin dünyevi yönü ile uhrevi yönü iç içe geçebilir (Hodder 1982, 2010, 2013; Eliade 1991, 2003). Kutsal olanın olmayandan ayrılması modern dünyanın dayatmasıdır. Ünlü dinler tarihçisi Mircea Eliade "kutsal"ın insanın sonradan edindiği bir tecrübe değil, bilincin içindeki bir unsur olduğunu belirtmekte ve diğer canlılar içinde insanı "homo religious ve homo symbolicus" yani "din / inanç sahibi ve sembol yapan" olarak tanımlamaktadır (Eliade 1991). Kutsallığın kültürleri belirlediği ve her yere / şeye tezahür ettiği bu bakış açısına göre insanlık tarihi aynı zamanda bir bakıma "dinler ve inançlar tarihi" olarak düşünülebilir. Arkeolojik merkezler ve müzeler dinsel içeriği olan sembolik eserler ve anıtsal yapılar ile doludur. Göbeklitepe de kutsal ile kutsal dışı anlam ve eylemlerin iç içe girdiği / geçtiği ve beraberce var olduğu bu yerleşmelerden biri olarak değerlendirilebilir.

Diğer taraftan, tüm bu sözü edilen olgulara ev sahipliği yapan Urfa, Göbeklitepe'nin keşfinden önce de zaten dünyanın en iyi tanıdığı inanç merkezlerinden birini oluşturmaktaydı. Urfa, Yahudilere ve Tevrat'a göre tüm Yakınoğdu dinlerinin, daha doğrusu Sami dinlerinin atası sayılan Hz. İbrahim'in yaşadığı yerlerden biridir. İslami gelenekte Urfa'daki İbrahim Makamı ve Balıklıgöl, İbrahim Peygamberin Urfa'da doğduğu ve meşhur anlatıdaki Nemrut tarafından orada ateşe atıldığı varsayımı ile ünlüdür. Ayrıca Harran, Soğmatar (Albayrak ve Çelik 2019) gibi merkezlerdeki Sin (Ay) kültürünün varlığı ve Şuayip (Şuayb) Makamı ve Eyüp Makamı gibi motiflerin dinler tarihindeki ve inanç turizmindeki yeri zaten çok büyüktür ve bilinmektedir. Göbeklitepe ile bu özellik, yüzlerce kuşak ve binlerce yıl önceye taşınmış ve dini / uhrevi kimlik adeta Urfa'nın genlerine işlemiş, hafızasına kazınmış ortak hafızanın bir ürünü haline dönüşmüş gibidir. Urfa'daki tüm dini motifler ve olgular için Göbeklitepe adeta bir prototip / arketip oluşturmaktadır.

Bu durumun bir benzeri Konya için de örneklenebilir. Günümüzde Mevlana Müzesi yoluyla ziyaretçisi ile buluşan Mevlana'nın yaşadığı dini kimlik ve anlayışın genetik kökleri büyük olasılıkla yine Tarih öncesi bir yerleşmeye çıkar: Çatalhöyük. Burada, kutsal / kamusal mimari Güneydoğu Anadolu'daki Akeramik Neolitik yerleşmelerde görüldüğü gibi belirgin bir biçimde gözlenmese de, zengin ve kompleks sembolizmin yansıdığı sanat eserleri ve ele geçen yüzlerce ev içi gömüt ile karakterize olmuş mimari; adeta bir "mezarlıklar kenti" olan Çatalhöyük'te ölümler dünyası ile yaşayanlar dünyasının aynı mekanı ve anı kullandığını net bir biçimde kanıtlamaktadır.

Açıkça anlaşıldığı üzere bugünkü kimlikler birdenbire ortaya çıkmayacağı gibi, iki üç bin yıl önceki Yunan ve Roma uygarlığında da ortaya çıkmamıştır. Kartopu gibi büyüyen ortak kültürümüzün kökleri bugünün çok uzağında yazı ve tarih öncesine uzanmaktadır. Bu kökler Göbeklitepe, Çatalhöyük, Troya, Alacahöyük, Körtik Tepe gibi tarih öncesi yerleşmelerde saklıdır. Kültür turizmi kapsamında yerleşmeler tanıtılırken bu konunun altı kalın bir biçimde çizilebilir. Böylece Türkiye için seçilen “tarihin sıfır noktası” sloganı daha anlamlı olacak ve kimlik kazanıp içi dolabilecektir.

6. SONUÇ

Yukarıda sözü edilen tarih öncesi yerleşmelere dair ilgi ve bilginin nasıl artırılıp sürdürülebileceği bu çalışmada detaylı biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Bu yerleşmelerdeki kanıtların ortaya çıkarılıp yorumlanmasına, korunmasına ve tanıtılmasına çalışan arkeologlar, antropologlar, dinler ve kültür tarihçileri ve turizmciler hep birlikte disiplinlerarası projeler yürüterek bu uzak geçmişin doğru bilgisinin inşasına katkıda bulunabilirler. Tüm insanlık uzak geçmişine çok şey borçlu olup, insanlaşma süreci alet yapma (homo faber), dik yürüme (homo erectus) gibi özellikleri kazanmamızla bu uzak geçmişte başlamıştır. Mağaralar ve açık hava kamp yerleri, barınaklar ve sığınaklar olmasaydı höyükler ve Göbeklitepe olmayacak, bu durumda Efes antik kenti ve antik kentlerdeki tapınaklar ve olağanüstü heykeltraşlık eserlerinden söz edilemeyecek, belki de Ayasofya, Selimiye, Kapadokya ve Mevlana Camisinden bahsedilemeyecekti. Bir astrofizikçi için karadelikler ne ifade ediyorsa, ya da bir biyolog için hücrenin en küçük yapı taşı, bir kültür tarihçisi için de gidilebilen, bilinebilen en uzak geçmiş o kadar heyecan verici ve önemlidir ve deyim yerindeyse “şifreler” orada gizlidir. Tüm insanlık tarihini birçok halkası kayıp bir zincir olarak görme mantığına sahip olunamadığında, “tarihin sıfır noktası” tabiri de boşlukta kalacaktır.

Bu türde birkaç sıra taş ya da kerpiç temel dışında görkemli kalıntıların ya korunmadığı ya da mevcut olmadığı tarih öncesi yerleşmelerde “turizm rehberine” çok büyük iş ve sorumluluk düşmektedir. Binlerce yıllık bir höyükteki bu uzak geçmiş ve yaşantıyı eldeki sınırlı veriler ışığında canlandırmak kolay değildir. Bu tür erken yerleşmelerde turizm rehberi, neredeyse gördüğü değil, görmediği şeyleri konuklara anlatıp, hayalinde canlandırmasını sağlamak zorundadır. Bunun için teknolojik tüm olanakların kullanılmasının yanısıra, belki de daha önemlisi; bilgiyi üreten, pazarlayan, tanıtan ve peşine düşüp öğrenmeye çalışanların yani tüm “turizm zinciri”nin gerçek anlamda bir “tarih bilinci”ne sahip olmasıdır.

Söz konusu paydaşların hepsi yalnızca göz zevkini hoşnut eden 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarına ait “geleneksel arkeoloji” anlayışından sıyrılmalı, müzeli eser zevkine kapılmamalı ve bir bütün olarak insanlık tarihini “yerinde” idrak etmeye çalışmalıdır. Bu tüm insanlığın “asli” görevidir, zira özü itibarıyla insanoğlu “homo curious ve symbolicus” (meraklı ve sembol yapan insan) özelliği ile bu dünyada bugün için bilebildiğimiz “kimlik, benlik” kaygısı olan tek varlıktır. Dünya üzerinde hepimiz ortak bir geçmiş, hafıza ve akıl ile ortak bir kültürel mirası paylaşıyoruz. Dolayısıyla tüm insanlık tarihine dair bu türde bir “algı” öznel olarak belki de “ideal” ve “önerilebilir” bir algı olacaktır. Bir başka deyişle tümüyle korunmuş, eksiksiz, tüm özellikleriyle klasik bir sanat eseri formatına bürünmüş, estetik yönü kuvvetli, değerli materyallerden yapılmış, süslü bir hikayesi / mitolojisi olan çoğu geç döneme ait “müzeli” eşyalar ortaya çıkarıp, tanıtmak ve pazarlamak paydaşları heyecanlandırıyor olabilir. Bu duyguyu, yani arkeolojik kazılarda eksiksiz bir heykel ya da duvar resmi bulduğumuzda farklı bir heyecan duygusunu arkeologlar da yaşamaktadır. Bununla birlikte insanoğlunun “tarih” algısı bundan daha anlamlı ve “ulvi” olmalı ve insanoğlu “homo curious” özelliğinin içini daha iyi doldurmalıdır diye düşünüyoruz. Yani asıl inşa etmek istediğimiz ve varlığımıza anlam katacak olan olgu bir “kültür turizmi felsefesi” olmalıdır.

Bu çalışma da öznel bir bakış açısı ile kültür turizmi, arkeo-turizm ve tarih öncesi arkeolojisi ve turizmine dair bazı görüş ve önerilere dikkat çekilmek istenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktüel Arkeoloji (2020). Gobeklitepeyi anlamak. (7.09.2020) <https://aktuelarkeoloji.com.tr/kategori/arkeoloji/gobekli-tepe-yi-anlamak>
- Alaeddinoğlu, F. ve Yıldız, M. Z. (2007). "Türkiye'de Kültür Turizmi ve Algılanışı", *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara 10-15 Eylül 2007.
- Albayrak, Y. ve Çelik, B. (2019). "Soğmatar Çevresi Kaya Mezarları", *Karadeniz*, 1(43), 255-261.
- Arkeofili (2019). Göbeklitepe Hakkında Bilinmeyenler: Dr. Lee Clare Röportajı.(12.09.2020) <https://arkeofili.com/gobeklitepe-hakkinda-bilinmeyenler-dr-lee-clare-roportaji/>
- Arkeolojik Haber (2020). Göbeklitepe'yi Türkiye de Şanlıurfa da çok geç anladı (12.09.2020) <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-gobeklitepeyi-turkiye-de-sanliurfa-da-cok-gec-anladi-24746/>
- Arkeomedy (2020). Neolitik Dönemi Yeniden Tanımlamak (13.09.2020). <https://www.youtube.com/watch?v=Wpuo73tGoOQ>
- Bilim Akademisi (2020). Kültürel evrimin kırılma noktaları (13.09.2020). <https://www.youtube.com/watch?v=N7XvL7AeYjc>
- Bilim ve Ütopya (2018). Göbeklitepe kültürünün ayrıcalığı (10.09.2020).<https://bilimveutopya.com.tr/gobeklitepe-kulturunun-ayrivaligi>
- Çelik, B. (2015). "New Neolithic Cult Centres ve Domestic Settlements in the Light of Urfa Region Surveys", *Documenta Praehistorica*, 42(1), 353-364., Doi: 10.4312/dp.42.25
- Çelik, B. (2016). "A small scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", *Documenta Praehistorica*, 43(1), 421-428., Doi: 10.4312/dp.43.21.
- DÖSİM (2016). 2016 Yılı müze ve örenyeri ziyaretçi istatistikleri (03.09.2020). <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2016-ZIYARETCI-WEB-SITESI.pdf>
- DÖSİM (2017). 2017 Yılı müze ve örenyeri ziyaretçi istatistikleri (03.09.2020). <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2017-ZIYARETCI-WEB-SITESI.pdf>
- DÖSİM (2018). 2018 Yılı müze ve örenyeri ziyaretçi istatistikleri (03.09.2020). <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2018-ZIYARETCI-WEB-SITESI.pdf>
- DÖSİM (2019). 2019 Yılı müze ve örenyeri ziyaretçi istatistikleri (03.09.2020). <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2019-ZIYARETCI-WEB-SITESI.pdf>
- Ekşi, E. (2020), Gömeklitepe Hakkında Kısaca. (Online Dergi). Bilimma, Elde Edilme Tarihi: 7 Eylül 2020, <https://www.bilimma.com/gobeklitepe-hakkinda-kisaca/>
- Eliade, M. (1991). *Kutsal ve Dindışı: Sacred and Profane*, (çev. M.A. Kılıçbay). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I, Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul: Kocabalçık Yayınevi.
- Etli, Ö. B. (2016). *Göbeklitepe ve Ön-Türkler, Şamanların Gökyüzü Tapınağı*, İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Harran Üniversitesi (2019). Harran üniversitesi uluslararası göbeklitepe ve neolitik çağ yerleşimleri kongresi (10.09.2020). <http://ignsc2019.harran.edu.tr>
- Gresky, J., Haelm, J., ve Clare, L. (2017). "Modified Human Crania from Göbekli Tepe Provide Evidence for A New Form of Neolithic Skull Cult", *Science Advances*, (3), 1-10.
- Gülcan, B. (2010). "Türkiye'de Kültür Turizminin Ürün Yapısı ve Somut Kültür Varlıklarına Dayalı Ürün Farklılaştırma İhtiyacı", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, (2)1, 11-120.
- Hodder, I. (1982). *Symbols in Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, I. (2010). *Religion in the Emergence of Civilization. Çatalhöyük as a Case Study*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hodder, I. (2013). Sembolik ve Yapısalcı Arkeoloji. içinde: *Arkeoloji. Anahtar Kavramlar*, (Ed. C. Renfrew ve P. Bahn. çev. S. Somuncuoğlu), 234-39. İstanbul: İletişim Yayınevi.

- Karul, N. (2011). "Gusir Höyük", *The Neolithic in Turkey, The Tigris Basin*, (Ed. M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1-19.
- Kızırlırmak, İ. ve Kurtuldu, H. (2005). "Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 100-120
- Retrieved 08.09.2020 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziticaretturizm/issue/49901/639611>
- Kodaş, E., ve Genç, B. (2019). "Çemka Höyük: Yukarı Dicle Havzasında Bulunan Yeni Bir PPNA ve Geç Epipaleolitik Dönem Yerleşim Yeri", *Anadolu*, 45(1), 211-221. Doi: DOI: 10.36891/anatolia.601529.
- Kodaş, E. (2018). "Yukarı Dicle'de Yeni Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Yeri: Boncuklu Tarla Kazıları ve İlk Gözlemler", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları Dergisi*, (1), 7-20.
- Kömürcü, M.C. (2018). "Göbeklitepe'de Avustralya Aborjinleri'ne ait sembollere rastlandı", *Milliyet*. Elde Edilme Tarihi 2 Eylül 2020. <https://www.milliyet.com.tr/gobeklitepe-de-avustralya-aborjinleri-ne-ait-semboilere-rastlandi-molatik-9122/>
- Kultur Portalı (2019). Gobeklitepe yılı (02.09.2020). <https://www.kulturportalı.gov.tr/portal/2019-gobeklitepe-yili>
- Kumar, S. ve Dhir, A. (2020). "Associations between travel and tourism competitiveness and culture", *Journal of Destination Marketing & Management*, 18. Retrieved 06.01.2021 <https://doi.org/10.1016/j.jdmm.2020.100501>.
- Miyake, Y., Maeda, O., Tanno, K., Hongo, H., ve Gundem, C. Y. (2012). "New Excavations at Hasankeyf Höyük: A 10th Millennium Cal. BS Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia", *Neo-Lithics*, (1)12, 3-7.
- Muze (2020). Gobeklitepe örenyeri (02.09.2020). <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=SGT01&DistId=SGT>
- Özdöl, S. (2011). "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu'da Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XXVI)1, 173-199.
- Özkaya, V. ve Coşkun, A. (2011). "Körtik Tepe", *The Neolithic in Turkey, The Tigris Basin*, (Ed. M. Özdoğan, N. Başgelen & P. Kuniholm), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 89-127.
- Pacifico, D. ve Vogel, M. (2012). "Archaeological Sites, Modern Communities, and Tourism", *Annals of Tourism Research*, 39 (3), 1588-1611, ISSN 0160-7383. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.04.002>.
- Richards, G. (2000). "Tourism and the World of Culture and Heritage," *Tourism Recreation Research*, 25(1), 9-17. DOI: 10.1080/02508281.2000.11014896
- Richards, G. (2003). "What is cultural tourism?" *Erfgoed voor toerisme*, (Ed. A. van Maaren). Nationaal Contact Monumenten, Weesp. Retrieved 06.04.2021 https://www.academia.edu/1869136/What_is_Cultural_Tourism
- Richards, G. (2018). "Cultural tourism: A review of recent research and trends", *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21. Retrieved 06.04.2021. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1447677018300755>)
- Schmidt, K. (2005). "Ritual Centers' and the Neolithisation of Upper Mesopotami", *Neo-Lithics, Dialogue on the Early Neolithic Origin of Ritual Centers*, (2)5, 13-21.
- Schmidt, K. (2007a). "Göbekli Tepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, yeni kazılar, yeni bulgular*, (Ed. M.Özdoğan ve N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 115-129.
- Schmidt, K. (2007b). "Göbeklitepe-Yuvarlak Yapılar ve Kabartmalar", *12.000 Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları / Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*, Stuttgart: Theiss Verlag, 440-448.
- Schmidt, K. (2007c). *Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbeklitepe, En Eski Tapınağı Yapanlar*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Smith, M. ve Richards, G. (2013). *The Routledge handbook of cultural tourism*, London: Routledge.

- Tepe Telegrams (2020). Happy anniversary DAI (03.09.2020). <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/author/tepetelegrams/>
- Tepe Telegrams (2020). An early neolithic monumental site in turkey (03.09.2020). <https://www.dainst.blog/the-tepe-telegrams/faq/>
- TURSAB (2019). Yabancı ziyaretçilerin profili (06.09.2020). <https://www.tursab.org.tr/istatistikler/yabanci-ziyaretcilerin-profil>
- Urfanatik (2019). Türkiye'nin turizmdeki esprili sloganı Göbeklitepe oldu (12.09.2020). <https://www.urfanatik.com/haber/3507807/turkiyenin-turizmdeki-esprili-slogani-gobeklitepe-oldu>
- Yerelnet (2020). Gobeklitepe (11.09.2020). https://www.yerelnet.org.tr/tarihiyerler/gobeklitepe/?gclid=EAlaIQobChMI6s2O4KGz6AIVz9DeCh04TgYTEAAAYASAAEgKGc_D_BwE
- UNWTO (2018). Tourism and Culture Synergies (11.09.2020). <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284418978>
- WTO (2016). *UNWTO/UNESCO World Conference on Tourism and Culture: Building a New Partnership* – Siem Reap, Cambodia, 4–6 February 2015, UNWTO, Madrid.
- Zeropointintime (2020). Gobeklitepe (12.09.2020). <http://www.zeropointintime.com/>

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).
4. Bu makale için etik kurul izni gerekmemektedir (Ethics committee permission is not required for this article).